

KELAM İLMİNE GİRİŞ

DEĞERLER EĞİTİMİ MERKEZİ YAYINLARI
© Eserin Her Türlü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Değerler Eğitimi Merkezi Yayınlarına aittir.

ISBN : 978-605-4036-08-0
Sertifika No: 0107-34-007151

Kitabın Adı
Kelam İlmine Giriş

Kitabın Yazarı
Cemalettin ERDEMCİ

Yayın Koordinatörü
Mahmut ZENGİN

Editörler
Yrd. Doç. Dr. Necdet SUBAŞI
Prof. Dr. Yasin AKTAY
Prof. Dr. Burhanettin TATAR

Kapak Düzeni
Erhan AKÇAOĞLU

Sayfa Düzeni
Utku SÖNMEZ

Redaksiyon
Saliha TÜRKSOY

Baskı-Cilt
Nesil Matbaacılık

Dem Yayınları Ensar Neşriyat Tic. A. Ş. Organizasyonudur.

1. Basım
Ocak 2009

İsteme Adresi
Kızıtaşı Cad. No: 10 Fatih / İstanbul
Tel : (0212) 491 19 03 – 491 19 04 Faks : (0212) 491 19 30
www.ensarneşriyat.com.tr ensar@ensarneşriyat.com.tr

KELAM İLMİNE GİRİŞ

Cemalettin Erdemci

İstanbul 2009

Cemalettin Erdemci

1966 yılında Pervari'nin Okçular köyünde doğdu. İlkokulu kendi köyünde, orta öğrenimini Siirt İmam Hatip Lisesinde tamamladı. 1989 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra 1994 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırma görevlisi olarak akademik hayata başladı. 1996 yılında "İbn Selâm el- İbâdî ve İtikâdî Görüşleri" başlıklı tezi ile Yüksek Lisansını, 2002 yılında " Mütekkaddimin Kelamında Nassı Anlama Sorunu ve Aşırı Yorum" başlıklı teziyle Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Doktorasını tamamladı. Halen Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. Erdemci evli ve dört çocuk babası olup Arapça, Farsça ve İngilizce bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	1
Önsöz.....	3
GİRİŞ.....	5
I. KELAM İLMİNİN TANIMI.....	8
A. Konusuna Göre Tanımı.....	11
B. Gayesine Göre Tanımı.....	11
II. KELAM İLMİNİN GAYESİ	13
III. KELAM İLMİNİN KONUSU	14
IV. "KELAM İLMİ" ADLANDIRMASININ KAYNAĞI	16
V. KELAM İLMİNİN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ.....	19

BİRİNCİ BÖLÜM

KELAM TARİHİ

I. İSLAM KELAM İLMİNİN DOĞUŞU	21
A. Kelam İlminin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler	25
a. Kelam ilminin Doğuşuna Etki Eden İç Faktörler.....	26
b. Kelam İlminin Doğuşuna Etki Eden Dış Faktörler.....	30
II. KELAM İLMİNDE BELLİ BAŞLI FIRKALAR	38
A. Mutezile.....	38
a. İsimlendirme Problemi	38
b. Mutezile Ekolünün Tarihi Gelişimi	43
c. Mutezilenin Beş Temel İlkesi (el-usûlu'- hamse)	47

B. Haricilik	50
a. İsimlendirme Problemi	50
b. Hariciliğin Tarihi Gelişimi	51
c. Haricilerin Temel Görüşleri	53
C. Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat	55
a. 'Ehl-i Sünne ve'l- cemaat' Kavramı	55
b. Ehl-i Sünne ve'l-cemaa Ekolünün Temel Görüşleri	60
D. Maturîdîlik	65
a. Maturîdîliğin Tarihi Gelişimi	65
E. Eş'arilik	71
a. Eş'ariliğin Tarihi Gelişimi	71
b. Eş'ariliğin Temel Görüşleri	78
F. Şia	82
a. Şia İsminin Kaynağı	82
b. Şianın Tarihi Gelişimi	82
c. İmamiyye Şiasının Temel Görüşleri	87

İKİNCİ BÖLÜM

SİSTEMATİK KELAM

I. KELAM İLMİNDE BİLGİ KAYNAKLARI	91
A. Akıl	92
B. Duyu Bilgisi	93
C. Haber	93
II. KELAM İLMİNDE AKLIN VE NAKLİN ETKİNLİK ALANLARI	95
III. KELAM İLMİNDE İSTİDLAL YÖNTEMLERİ	103
A. Genel İlkeler	104
B. Yöntemler	106
IV. KELAM İLMİNİN TEMEL ALANLARI	117
A. Dakiku'l-Kelam	118
a. Âlem	118
1. Âlemin Yaratılışı	119
2. Âlemin Yapısı	122
2a. Cevher	122

1. Cevherin Tanımı	122
2. Cevherin Özellikleri.....	125
2b. Araz	129
1. Araz'ın Tanımı	129
2. Arazların Özellikleri	130
2c. Cisim	132
1. Cismin Tanımı ve Cismi Oluşturan Parçaların Sayısı	132
2. Cismin Özellikleri	135
B. Celilu'l- Kalam	136
a. İlâhiyât.....	136
1. Allah'ın Varlığı	136
2. Allah'ın Varlığının Delilleri.....	141
2a. Hudus Delili	143
2b. İmkan Delili	146
2c. Nizam Delili.....	147
3. Rüyetullah	148
4. Kader ve İnsanın Hürriyeti Problemi	152
b. Nübüvvetle İlgili Meseleler (Nübüvât)	160
1. Nebi ve Resul Kavramları	160
2. Peygamberlerin Nitelikleri.....	165
3. Hz. Muhammed (sav.)'in Peygamberliği	166
c. Ahiret İnanıcı ve İlişkili Konular.....	168
1 Ahiret İnanıcının İslam İnanç Sistemi İçerisindeki Yeri.....	168
2. Ahiret İnanıcının Temellendirilmesi.....	169
3. Ahiret Halleri.....	171
Kaynakça.....	175

KISALTMALAR

---

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DFİFM	: Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
KADER	: Kelam Araştırmaları Dergisi
mad.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
trz.	: Tarihsiz
vd.	: ve devamı

SUNUŞ

YAŞADIĞIMIZ DÜNYA tam bir bilgi patlamasının yaşandığı bir dünya. Bilginin aşırı bir artışı ve çoğalması söz konusu, ama garip bir biçimde bu bilgi artışı insanları daha bilgili kılmıyor. Aşırı bilgi, bilgilendirici fonksiyonunu neredeyse yitirmiş, çünkü bu bilgi çokluğu sağlıklı bir zihnin işleyişini neredeyse felç ediyor. Bilginin geleneksel formları değişmiş, bilginin yeni biçimleri, bütünsellik algımızı parçalıyor, yoğun bilgi bombardımanı arasında yolumuzu kaybetme çelişkisini yaşıyoruz.

Bilgi çağı da denilen bu zamanda uzmanlaşma alabildiğine ileri boyutlara varmış, ama bu uzmanlaşmanın bir aşamasında bilgi alanları birbirine alabildiğine yabancılaşmıştır. İnsanlar kendi uzman oldukları alanın dışındaki alanlara yabancılaştıkça, tabii oldukları bilim disiplinleri yüzünden kendi alanlarının hakkını vermekten de uzaklaşıyorlar. Bu disiplinler altında bilim "gerçek hakkında bir bilgi" olmaktan ziyade giderek "bilgi hakkında bir bilgi" olmaya doğru yol alan bir "kopuş" durumunu yaşamak zorunda kalmaktadır.

Bu kopuş sadece bilgi ile bilginin nesnesi olan gerçek arasında değil, aynı zamanda sıradan insan ile akademik dünya, farklı disiplinler ve yine bu disiplinlerin kendi iç hiyerarşisi arasında, daha da ilginç bu disiplinler ile Türkiye arasında yaşanmaktadır.

Oldukça giriftleşmiş bir dünyayı içindekilerle ve dışındakilerle birlikte kavramanın imkânları azalıyor, çünkü bilginin

ve bilmenin sınırları genişliyor. Yeni bir dünyada, çoğalan ve her biri farklı bir disiplin içinde şekillenen yüzlerce deneyimden beslenen bilgi formları modern insanın bilgiyle kurmak istediği temas noktalarını daraltıyor. Bilgi hiyerarşisi yeniden şekilleniyor, bu nedenle bilginin her bir türüne nüfuz etme konusundaki geleneksel ilgilerin takviye edilmesi gerekiyor.

Bu mülahazalardan hareketle Değerler Eğitim Merkezi, tüm bu kopuşları bir nebze telafi edebilmek amacıyla "*bilim disiplinlerine giriş*" türünden yeni bir dizi başlatıyor. Edebiyattan iletişime, dinden felsefeye kadar pek çok alanda, birer ön-okuma programı da sayılabilecek bu küçük kitaplar dizisiyle, genel okuyucunun akademi dünyasının bilgisiyle buluşması amaçlanıyor. Herhangi bir bilimsel bilgi ya da disiplinle uzmanlık düzeyinde temas kurmamış bir ilgi dünyasını beslemek amacıyla tasarlanan seride belli başlı alanlara ilişkin bir mükaddime ihtiyacının karşılanması hedefleniyor. Bu çerçevede özellikle sosyal bilimler alanından din bilimleri alanına, kendi içinde pek çok kompartımana bölünmüş modern bilgi envanterinin hâkim temel unsurları üzerinde hazırlık düzeyinde bir giriş denemesi sayılabilecek bu çalışmaların okuma programlarına belli bir düzen ve derinlik katması umulmaktadır.

Temel disiplinlere giriş niteliğindeki bu kitapların her biri, sahasının uzmanlarınca yazılmış ve her bir disiplinin gelişim tarihi, iç çeşitlenişi, ayrımlaşması ve özellikle Türkiye'deki tarihi ile birlikte bu disiplin hakkında daha kapsamlı bir okuma listesini içermektedir.

Türkiye'deki bilgi birikiminin kendi bütünlüğünü temin etme, akademi ve halk arasındaki ilişkiyi sağlıklı bir biçimde tesis etme, bilimlerin birbirleriyle daha kolay temaslarını sağlama ve bütün bu bilimlerin Türkiye ile ilgilerini bütünsel bir çerçevede yeniden gözden geçirme noktasında faydalı olmasını umuyoruz.

Değerler Eğitimi Merkezi / Mayıs 2008

ÖNSÖZ

KELAM İLMİ, İSLAM DÜŞÜNCESİNİ besleyen ana damarlardan biridir. Bundan dolayı İslam düşüncesini ve bu düşünceye dayanan kültür ve medeniyeti anlamak için kelam ilminin tarihini ve içeriğini bilmek gerekir.

Türkçede kelam ilmine ilişkin yazılan eserler azımsanmayacak bir sayıya ulaşmıştır. Bu bağlamda *Kelam İlmine Giriş* adı altında birçok eser kaleme alınmıştır. “Bu eserler dururken yeni bir Kelam İlmine Giriş kitabı yazma ihtiyacı nereden doğdu?” sorusu sorulabilir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki bu kitabın hedef kitlesi, kitabın yazılış amacını da ihtiva etmektedir. Bu kitap daha çok üniversiteye başlayan ve İslam düşüncesi hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere bu disiplinin tarihini, amacını, temel konularını, problemlerini ve günümüzdeki işlevini tanıtmayı amaçlayan bir kitap olarak tasarlandı. Bu yönüyle sadece bu alanda uzmanlaşmak isteyenlerin ihtiyaç duyabilecekleri detaylara girmeden ama bu disiplini genel hatlarıyla ortaya koyan bir yöntem takip edildi. Kitap bu yönüyle bu alanda yazılan diğer eserlerden farklılıklar arz etmektedir.

Kitap bir girişten ve iki temel bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden birincisinde kısaca kelimelerin oluşum süreci, konusu, gayesi ve tarihî süreç içerisinde ortaya çıkan kelami ekoller ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise bilgi kaynakları, aklın ve naklin etkinlik alanları, uluhiyet, nübüvvet ve ahiret gibi kelimelerin temel konuları 'Sistematik Kelam' ana başlığıyla ele alınmaktadır.

Her bölümün sonunda konuyla ilgili okuma listeleri ekleyerek daha fazla bilgi sahibi olmak isteyenlere bir kolaylık sağlamayı amaçladık.

Bu kitap Değerler Eğitim Merkezinin, Disiplinlere Giriş Projesi kapsamında hazırlandı. Bu projenin hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Doç. Dr. Cemalettin Erdemci

GİRİŞ

“İSLAM’IN TEMEL İNANÇ ESASLARINI tespit etme, İslam inancına yöneltilen eleştirileri ve itirazları kesin delillerle ortadan kaldırma” misyonu biçilen Kalam ilmi, Müslümanların akli tefekküre dayalı olarak ortaya koydukları ilk disiplindir. Hz. Peygamber (sav.)’in vefatından sonra fetih hareketleriyle birlikte, karşı karşıya kalınan farklı din, kültür ve düşünce akımlarının İslam inancına yönelik eleştiri ve itirazlarını ilk karşılayan da kalam ilmi olmuştur.

İslam kelamının temel konuları *makâsıd*, bunları temellendirmeye yarayan unsurlar da *vesâil* olarak isimlendirilmiştir. Makâsıd sabittir, vesail ise zamanın gerekliliklerine göre değişikliklere uğramıştır. Vesailin zamanın gereklerine uygun olarak değişebilmesi kalam ilminin esnek bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Kalam ilmi bu özelliği sayesinde İslam toplumunun gelişimine ve karşılaşılan problemlerin niteliğine bağlı olarak sürekli bir biçimde kendini yenileyebilmiştir. Ne var ki 17. yüzyılda Batı’da tabiat bilimlerinde yaşanan geli-

me ve sıçrama sonrasında sosyal bilimlerde bir gerilemenin olduğu, sosyal bilimlerin âdeta bir sürgün hayatının yaşandığı ifade edilmiştir. Kuşkusuz kelim ilmi de bu sürgünden nasibini almıştır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde özellikle de söz konusu asrın ikinci yarısından itibaren batı'dan İslam dünyasına yayılan ve her geçen gün etkisi daha çok hissedilen materyalist, pozitivist, determinist düşünce ve anlayışlara karşı Müslüman bilginlerin rahatsızlık duydukları, bunlara karşı koyma adına zihinsel bir çabanın içine girdikleri görülmektedir (Çelebi, 2005: 260). Bu dönemde Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani, Seyyid Ahmed Han, Filibeli Ahmed Hilmi, Şibli Nu'manî, Emir Ali, İzmirli İsmail Hakkı, Abdüllatif Harpûtî gibi isimlerin bu alanda ön plana çıktıkları görülmektedir. Bu âlimlerin ortak kanaati klasik kelim argümanlarıyla çağın pozitivist, materyalist, akımlarına karşı konulamayacağı yönündeydi. Nitekim hem Harputi (Harpûtî, 200: 20) hem de İzmirli İsmail Hakkı bu durumu kitaplarında açıkça dile getirmişlerdir. Onlar daha önce olduğu gibi kelim ilminin zaman ve zemine göre değişebilen vesailinin değiştirilerek yeni argümanlar ihdas edilebileceğini ve çağın inanca yönelik saldırılarının bu şekilde göğüslenebileceğini düşünmüşlerdir. Nitekim bu düşüncenin bir sonucu olarak birçok eser kaleme almışlardır. Abdüllatif Harpûtî'nin *Tenkihu'l-kelim fi akaidi ehli'l- İslam* (İstanbul, 1911), İzmirli İsmail Hakkı'nın *Yeni İlm-i Kelim* (İstanbul, 1339), Muhamed Abdûh'un *Risaletü't-tevhid* (Kahire, 1353); Ömer Nasuhi Bilmen'in *Muvazzah İlm-i Kelim* (İstanbul, 1923), Şibli N'manî'nin *İlmü'l- kelim* (Karaçi, 1929), Filibeli Ahmed Hilmi'nin *Üssi İslam Yeni Akaid* (İstanbul, 1923) adlı eserleri bu dönemde kaleme alınmış eserlerdir. İşte bu çaba

esnasında ortaya konulan kelim anlayışına Yeni İlm-i Kelim adı verilmiştir.

Bu dönemde yazılan eserlerde her ne kadar Batı düşüncesinin özellikle pozitivist anlayışın izlerini görmek mümkün olsa da büyük bir boşluğu doldurdıkları inkâr edilemez.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde İslami ilimlerde ve bunun bir parçası olan kelim ilminde bir durgunluğun hâkim olduğu görülür. 1924 yılında Darülfünun İlahiyat Fakültesi açılır ve 1935 yılına kadar eğitimine devam eder. Ne var ki bu dönemde çok güçlü âlimlerin yetiştiğinden bahsetmek oldukça zordur. Bu dönemde Darülfünun İlahiyat Fakültesi dergisinde yayınlanan makalelerin ötesinde kelim ilmi ile ilgili pek fazla bir çalışmaya rastlanmaz.

1935'te Darülfünun İlahiyat Fakültesinin kapanmasından 1949'da Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesinin kuruluşuna kadar tam bir "Fetret dönemi" yaşanmıştır. 1949'da Ankara İlahiyat Fakültesinin açılmasının ardından 1960'ta Yüksek İslam Enstitülerinin açılması dinî ilimler alanında yenisinden bir gelişme ve ilerlemenin meydana gelmesine vesile olmuştur. 1960'ta "Kuran'a Göre İman Esaslarının Tespiti ve Müdafası" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamlayan Hüseyin Atay, 1966 yılında "İslam Kelamcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı" adlı tezini tamamlayan Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, bunları takiben Şerafettin Gölcük, Cihat Tunç, M. Saim Yeprem gibi kelamcıların çabaları ve ortaya koydukları eserler sayesinde kelim ilminde ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. 1980'den sonra Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat Fakültelerine dönüştürülmesi ve ardından yeni fakültelerin açılması sonrasında bugün yirmi üç ilahiyat fakültesinde yüzden fazla öğretim üyesi kelim alanında akademik çalışmalar yapmaktadırlar. Bugün kelim il-

minde yenilik arayışları çağın problemlerine paralel bir biçimde devam etmektedir (Özervarlı, 1998)

Esasen kelamcılarının dakiku'l- kelam başlığı altında klasik kelam kitaplarında ele aldıkları kozmolojiye ilişkin konular bugün Batılı astrofizikçiler tarafından yeniden ele alınıp incelenmekte, yine Kelamcılarının Allah'ın varlığına ilişkin ortaya koydukları kozmolojik argümanlar, Bing-Bang teorisi kozaliteye ilişkin görüşleri de Kuantum fiziği (determinizm-indeterminizm) bağlamında yeniden ele alınmaktadır.

Kuşkusuz kelam alanındaki problemleri, bu alanda yapılan çalışmaları ve ortaya konulan birimi bu kitabın dar sınırları içerisinde tanıtmak oldukça zor görünmektedir. Kelama Giriş kitabını yazarken yararlandığımız eserler kaynakçada yer almaktadır. Daha ileri okumalar için bu kaynaklara başvurulabilir.

I. KELAM İLMİNİN TANIMI

“Kelime”nin çoğulu olan kelam sözlükte “yaralamak, etkilemek” anlamındaki *kelm* kökünden türemiş bir isim olup “bir fikri tam olarak anlatan söz” demektir. (Ebû'l-Bekâ, 1993: 756). Esasen kelam ilmi tarihî süreç içerisinde *akait ilmi, usulu'd-din, el-fıkhul-ekber, tevhitvesıfatlarilmigibi* isimlerle de anılmıştır; fakat bunlardan en yaygın olanı kelamdır. Kelam ilminin birden fazla tanımı yapılmıştır. Bu tanımların bir kısmı konusu, bir kısmı amacı, bir kısmı da tarihî süreç içerisinde ortaya çıkan ekoller dikkate alınarak yapılmıştır.

Konusu ve gayesi dikkate alınarak yapılan tanımlar, kelam ilminin olgunlaştığı, gelişimini tamamladığı dönemlere tekabül etmektedir. Nitekim kelam ilminin konusu, gayesi esas alınarak yapılan ilk tanımına Addududdin el-İci'nin (ö.